

DE RIJKDOM VAN EEN ARME STAD

De rijkdom van een arme stad

De naoorlogse restauratie van middeleeuws Buren

Coosje Berkelbach | Menno Schenke

Boom

Inhoud

Voorwoord 7

De rijkdom van een arme stad 10

De historische stad 12

1 | 1395-1945 – De geschiedenis 20

Buren schrijft haar eigen verhaal 23

De Voorlopige Monumentenlijst 32

Ruilverkaveling en streekverbetering 42

De Komgrondencommissie 46

2 | 1945-1955 – De monumenten 52

Krotten op de monumentenlijst 55

De stad voor de restauratie 68

Worsteling met de molen en de waag 80

Portret Van Sandick: Mijnheer de Burgemeester 85

Buren vanaf de kerktoren 1963 88

3 | 1955-1963 – De stad 96

Geen museum, maar een levende stad 99

Een gemetseld mestvaaltje 117

Portret Royaards: 't Is Kees, 't komt goed 120

De tekeningen van Royaards 122

4 | 1963-1975 – De woning 130

Bouwen, slopen, restaureren 133

Het raadsel van een 'oude' muurschildering 150

Piet Lievaart en het plan van aanpak 152

Piet Lievaart tekent Buren 157

5 | 1975 en later – De mens 186

De Burense Methode 189

Schutjassen in café De Knip 204

Buren na de restauratie 208

6 | Terugblik 220

De stad die er nooit is geweest 223

Noten 233

Bibliografie 235

Illustratieverantwoording 236

Register 237

Voorwoord

Voorrecht om in Buren te wonen

Ik vind het, als ereburger van Buren, een eer om voor het boek *De rijkdom van een arme stad* een voorwoord te schrijven. Ik mag me gelukkig prijzen dat ik lang in Buren heb mogen wonen. Ik ben er opgegroeid en heb aan de wieg gestaan van veel activiteiten. Ik zeg altijd: zeshonderd jaar geleden is het decor geplaatst waarin we nu van alles kunnen organiseren. Buren staat in mijn hart gegrift.

In 1938 kwam ik als vierjarige uit de toen al moderne badplaats Noordwijk naar Buren. Mijn vader werd tuinman aan het Weeshuis. Er was geen waterleiding of riolering en dat was wennen, vooral voor mijn ouders. We werden snel opgenomen in de Burense gemeenschap.

Buren had voor die tijd een groot verenigingsleven. Als er iets te feesten viel, was het ook echt feest. Zo missen velen nog altijd de Jaarmarkt en de latere Vestingdagen. Mooie tijden! Bij veel feesten mocht ik mede aan de basis staan van de organisatie.

De periode dat ik achtereenvolgens gemeenteraadslid en wethouder van Buren was, zie ik als bijzonder: ik heb belangrijke fasen van de restauratie meebeleefd. Door mijn activiteiten in het jeugdwerk verzeilde ik in 1966 op de kandidatenlijst van de toenmalige CHU. Ik was een jonge hond, had nooit aan politiek gedaan, werkte bij De Telegraaf en sensatie was mij niet vreemd. Ik hoorde niet thuis bij het kalme CHU-beleid.

Burgemeester en wethouders maakten de dienst uit: het college nam besluiten die aan de gemeenteraad waren. Terwijl restauratieprojecten in volle gang waren, moest er een sportveld komen in het Plantsoen. Een schuur aan de Weeshuiswal zou gymzaal worden. De sluitingstijd van de cafés op zaterdagavond, toen nog half twaalf, moest liefst helemaal worden vrijgegeven.

De gemeenteraad zou nieuwe woningwetwoningen toewijzen, maar het college had vooraf al een toezegging gedaan. Dat was koren op de molen van de jonge generatie. De aanhang van de voetbalclub bezocht de raadsvergaderingen en dat betekende een volle publieke tribune, 'Stadhuis op Stelten'.

In Buren was het in 1970 rommelen in de PvdA en een nieuwe partij werd geboren: de groep Hoogteijling-Van Cuijlenborg (ex-PvdA). Met een Amerikaanse verkiezingscampagne behaalden we drie zetels in de raad. Burgemeester Van Sandick had het niet makkelijk in die jaren. Hij had mij zien opgroeien als jongen. Eerst werd ik die raddraaier in de raad, maar erger nog, vanaf september 1970, in zijn laatste jaren in Buren, zat ik als wethouder naast hem. Toch bleef onze onderlinge verstandhouding goed.

Wat Van Sandick heeft gedaan voor de restauratie van de stad is ondergewaardeerd gebleven. Hij is het die Buren heeft bewaard. Wij moeten hem dankbaar zijn voor wat Buren is, beseffen wat een voorrecht het is om er te wonen.

Tegen de huidige en toekomstige inwoners van Buren zeg ik: hou het stadje levendig, maak er geen museum van. Wees tolerant voor elkaar als er iets te feesten is. Dan is *de rijkdom van een arme stad* compleet.

Cees Hoogteijling
Oud-wethouder gemeente Buren

De rijkdom van een arme stad

In de jaren tachtig van de vorige eeuw is de Betuwe herontdekt. In het westelijk deel van de Betuwe, tussen Tiel en Culemborg, ligt Buren, iets verheven boven de omgeving. Het is een laatmiddeleeuws stadje met 2000 inwoners. Je gelooft je ogen niet: wat is Buren mooi! Grote en iets minder grote huizen, veelal prachtig gerestaureerd, een sobere oude kerk, een stadspoort, een koninklijk weeshuis met een karakteristiek uiterlijk, een waterpomp op de Markt tegenover een bevallig stadhuisje, omringd door een stadsmuur en stadswallen die het mogelijk maken om in twintig minuten om het hele stadje heen te wandelen.

In Buren – in 2020 bezat Buren 625 jaar stadsrechten – is dan al ruim dertig jaar een proces aan de gang dat zich laat omschrijven als de wederopstanding van een stad met een machtig verleden. Die macht, tot wasdom gekomen in de vijftiende en zestiende eeuw, verkruint in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Buren vervalt. Als de familie met het geld – Oranje Nassau – verdwijnt naar elders, rest de oorspronkelijke bewoner: de boeren, de landarbeiders, de ambachtslieden, de enkele winkelier en de herbergier. Buren is drie eeuwen lang een boerenstad waar de herenboer de dienst uitmaakt. Net als veel andere regio's in de Betuwe mist ook Buren op kruispunten in de geschiedenis het momentum en weet niet te profiteren van economische en sociale ontwikkelingen in ons land. De Betuwe en Buren raken zo pijnlijk achterop.

Er is een wereldoorlog voor nodig om de wederopstanding van Buren na 1945 op gang te brengen. Waar in Buren de varkens en koeien nog lang door de straten scharrelen en hooibergen en mesthopen het beeld en de geur bepalen, maakt de Betuwe in minder dan een decennium een sprong voorwaarts, vooral dankzij de ingrijpende ruilverkaveling van landbouwgrond.

Buren, vervallen en verpauperd, moet mee met haar tijd, en dat gebeurt, vooral aan de hand van Rudolf van Sandick, de nieuwe burgemeester die al bij zijn installatie in 1946 blijk geeft van visie. Hij, Hagenaar van geboorte, actief in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, onervaren bestuurder en nog geen veertig als hij in Buren arriveert, herkent de potentie van de stad. Van Sandick heeft liefde voor de geschiedenis en geen afkeer van nostalgie. Dit brengt hem bij wat zijn levenswerk zal worden: het behoud van historisch Buren.

Een burgemeester kan het echter niet alleen. Hij vraagt en krijgt hulp: vele jaren achtereenvolgend van zijn gemeenteraad en vooral van (de Rijksdienst voor de) Monumentenzorg en bijna een kwart eeuw van de excentrieke restauratiearchitect Kees Royaards. Van Sandick neemt de bestuurlijke kant voor zijn rekening – de raad, de provincie Gelderland, de ministeries in Den Haag en vooral niet te vergeten de burgers – en Royaards, die hoog aanzien geniet in kringen van monumentenzorg, draagt de verantwoordelijkheid voor alle (stedenbouw)bouwkundige, architectuurhistorische en artistieke aspecten. Bovendien, waar burgemeester en wethouders van Buren misschien dreigen te verdwalen, kent de architect de weg in subsidieeland.

Het proces van de wederopstanding van Buren, van de restauratie van bijna een gehele stad, wordt in dit boek, *De rijkdom van een arme stad*, voor het eerst in extenso beschreven. Wij, twee Burense nieuwkomers, een architectuurhistoricus en een journalist, beiden gecharmeerd en geïntrigeerd door dit historische juweeltje, sloegen de handen ineen en stortten ons op de vraag hoe de transformatie van dit verpauperde stadje tot stand is gekomen.

Wij deden onderzoek in het Regionaal Archief Rivierenland in Tiel, het Gelders Archief in Arnhem en het archief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort. We spitten stapels boeken door en hebben gesproken met inwoners van Buren, archivariissen en restauratiearchitecten. We spraken met Hendrik, de zoon van burgemeester Van Sandick. We keken naar films en honderden foto's van Buren uit

de tweede helft van de twintigste eeuw en bekeken stapels soms ontroerend mooie foto's en verbaasden ons over wat we zagen.

We werden in Tiel verrast door een schat aan tekeningen van Piet Lievaart en in Amersfoort door de schitterende architectuurtekeningen van Kees Royaards' echtgenote, Rensje ten Holt. In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw werd Buren door beide tekenaars op onnavolgbare wijze gedocumenteerd.

Begonnen we met de brede vraag naar het verhaal achter de restauratie van de stad, onderzoek roept altijd meer vragen op dan het antwoorden geeft. Zo zwierven we van Buren naar de regionale en de landelijke context, het verhaal van monumentenzorg, verdiepten we ons in sociale onderzoeken en financiële rapporten, waarna we de puzzelstukjes bij elkaar hebben gezocht en het bijzondere verhaal in tekst en beeld hebben neergelegd in dit boek.

Rode draad door het verhaal is de historische stad als geheel. Is er in eerste instantie vooral aandacht voor de monumenten, al snel gaat het om het historische ensemble. Een los monument zonder omgeving staat tenslotte verloren in het grote geheel. Centraal staan de verpauperde muurhuizen die regelmatig op de sloopleist staan, maar omdat zij onderdeel uitmaken van de nog vrijwel intacte stadsmuur, hebben Van Sandick en Royaards zich ruim een kwart eeuw met hand en tand tegen sloop verzet.

Het behoud van de historische stad keert als kernbegrip steeds weer terug als er plannen worden gemaakt, niet alleen voor monumenten, maar ook voor andere gebouwen en voor nieuwbouw. Er komt een komplan waarbij rooilijnen en bouwhoogten zorgvuldig in kaart worden gebracht en er wordt gestreden voor kleine aanpassingen in detaillering van woningwetwoningen die gesloopte of ingestorte krotten moeten vervangen. Dit is van groot belang om het historische ritme van de stad niet te verstoren. Dit komplan is de onderlegger voor het saneringsplan waarbij niet alleen naar de historische stad is gekeken, maar naar de kwaliteit van alle woningen in de stad. Na het monument, de stad en de woning staat bij de uitvoering van het saneringsplan de mens centraal als de hele stad op de schop gaat.

De gemeente Buren heeft in de loop van de jaren meer dan driekwart van alle woningen in de oude stad aangekocht. Dat proces vroeg vindingrijkheid van het gemeentebestuur als het ging om financiering van de aankopen en begrip, geduld en offerbereidheid van de inwoners, die een deel van het benodigde geld voor de aankopen moesten opbrengen. Een aantal woningen, onbewoonbaar verklaard maar nog onverklaarbaar bewoond, zoals eens is opgemerkt, werd gesloopt om plaats te maken voor de noodzakelijke nieuwbouw. Veel andere woningen, vaak woon-winkelpanden, zijn van onder tot boven gerestaureerd. Buren wordt in 1968 'Beschermd Stadsgezicht' en in 1975, tijdens het Europees Monumentenjaar, geëerd als 'Lichtend Voorbeeld' van hoe een kleine en arme stad zorgvuldig en smaakvol kan omgaan met haar historische rijkdom.

De rijkdom van een arme stad is een bijzonder verhaal over daadkracht, restauratie-ethiek en slim gebruik van een wirwar aan subsidies. Maar ook een verhaal over schrijnende armoede, vervuiling en sociale achterstand. Het speelt zich af in een tijd waarin modernisering hoog in het vaandel staat en sloop overal op de loer ligt, waardoor de stem van de monumentenzorg steeds luider gaat klinken. De weg naar de daadwerkelijke sanering is lang en leidt naar restauratieplannen die door Piet Lievaart tot in detail zijn getekend.

Dit verhaal eindigt waar de grote actie begint. Individuele ingrepen per woning worden niet besproken. Het resultaat is de stad die we nu kennen. Laten we de liefde en zorg koesteren waarmee dit proces is uitgevoerd en deze lessen uit het verleden gebruiken voor een bloeiende toekomst van de bijzondere stad Buren.